

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 33

**ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ЗАВАЛЬНЮКА**

Кам'янець-Подільський
2021

Свідоство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія KB № 24667–14607 ПР від 16.10.2020 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 12 від 28 вересня 2021 р.)

Видання індексується наукометричними базами: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Рецензенти:

П. Гай-Нижник – доктор історичних наук (м. Київ);
В. Марчук – доктор історичних наук, професор (м. Івано-Франківськ)

Редакційна колегія тому:

В. Магась, кандидат історичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. Смолий**, академік НАН України, доктор історичних наук, професор; **Л. Баженов**, доктор історичних наук, професор; **І. Боровець**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Ващук**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **В. Газін**, доктор історичних наук, професор; **А. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **О. Головка**, доктор історичних наук, професор; **М. Гутька**, доктор філософії (м. Ружомберок, Словаччина); **В. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент (*заступник відповідального редактора*); **О. Дяченко**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **О. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **М. Кметь**, доктор філософії, доцент (м. Банська Бистриця, Словаччина); **О. Комарницький**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний секретар*); **С. Копилов**, доктор історичних наук, професор (*заступник відповідального редактора*); **М. Кругляк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Кудінов**, доктор історичних наук, доцент; **В. Лозовий**, доктор історичних наук, професор; **О. Мельничук**, доктор історичних наук, професор; **В. Михайловський**, доктор історичних наук, професор; **П. Олексак**, доктор філософії, доцент (м. Ружомберок, Словаччина); **Р. Петраускас**, доктор історичних наук, професор (м. Вільнюс, Литовська Республіка); **О. Рябченко**, доктор історичних наук, професор; **І. Собковья-Табака**, доктор габілітований, професор (м. Познань, Республіка Польща); **В. Степанков**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний редактор*); **О. Федьков**, доктор історичних наук, доцент; **А. Філінюк**, доктор історичних наук, професор.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 33: До 70-річчя від дня народження професора Олександра Завальнюка. 248 с.

Адреса редакційної колегії: *історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300*

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.).

DOI 10.32626/2309-2254.2021-33.128–143

УДК 947.088 «199/201»

ЯМПОЛЬСЬКА Лариса – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, індекс 63001, Україна (yampolska.larysa@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7884-8050>

YAMPOLSKA Larysa – Candidate of Historical Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskykh Street, Kharkiv, index 63001, Ukraine (yampolska.larysa@gmail.com)

МАТЕЙ Юлія – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня 4 року навчання історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, індекс 63001, Україна (matejula4@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3833-2564>

MATEI Yullia – 4th year student of the Faculty of History of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskykh Street, Kharkiv, index 63001, Ukraine (matejula4@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ямпольська, Л., Матей, Ю. (2021). Проблема статусу Каспійського моря у геополітичних стратегіях зацікавлених держав на рубежі XX-XXI ст. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки, (33), 128–143.

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ КАСПІЙСЬКОГО МОРЯ У ГЕОПОЛІТИЧНИХ СТРАТЕГІЯХ ЗАЦІКАВЛЕНИХ ДЕРЖАВ НА РУБЕЖІ XX-XXI ст.

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати міжнародно-правовий статус Каспійського моря в контексті геополітичних стратегій регіональних (Росія, Іран, Казахстан, Туркменістан, Азербайджан) та нерегіональних (США, Туреччина) держав. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, об'єктивності, системності та використання загальнонаукових методів дослідження (аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення) та спеціально-історичних методів (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний). **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в українській історіографії системно досліджено зміни каспійського вектору геополітичних стратегій Ірану, США та Росії в контексті визначення правового статусу Каспійського моря у 90-х рр. XX – на початку XXI ст. **Висновки.** Каспійський регіон має багатогранні проблеми: екології, мілітаризації, використання мінеральних ресурсів і біоресурсів. По кожному з цих аспектів у сторін (США, Росія, Туреччина, прикаспійські держави) є своя позиція. Визначення правового статусу

Каспійського моря має стати точкою відліку для вирішення більшості проблем даного регіону. Ухвалення відповідної конвенції, а також різних галузевих угод призвело б до всеосяжного врегулювання правового режиму Каспійського моря, визначення всіх прав і обов'язків прикаспійських держав. На сьогоднішньому етапі суверенні права країн узбережжя Каспійського моря залишаються невизначеними, що не тільки є перепорою для початку використання природних ресурсів Каспію, але також може спричинити виникнення гострих економічних, політичних і військових конфліктів у регіоні.

Ключові слова: Каспійський регіон, США, Росія, Іран, прикаспійські держави, міжнародні відносини, міжнародно-правовий статус.

THE PROBLEM OF THE STATUS OF THE CASPIAN SEA IN THE GEOPOLITICAL STRATEGIES OF THE INTERESTED STATES AT THE TURN OF THE XX-XXI CENTURIES

Abstract. *The work aims to analyze the international legal status of the Caspian Sea in the context of geopolitical strategies of regional (Russia, Iran, Kazakhstan, Turkmenistan, Azerbaijan) and non-regional (USA, Turkey) states. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, systematization and use of general scientific research methods (analysis, synthesis, systematization, generalization) and special-historical methods (comparative-historical, problem-chronological, and historical-genetic). The scientific novelty is that for the first time in Ukrainian historiography, the changes of the Caspian vector of geopolitical strategies of Iran, the USA and Russia in the context of determining the legal status of the Caspian Sea in the 90s of the XX – beginning of the XXI century are systematically studied. Conclusions.* The Caspian region has multifaceted problems: ecology, militarization, use of mineral resources and bioresources. The countries (USA, Russia, Turkey, and Pre-Caspian states) have their own positions on each of these aspects. Determination of the legal status of the Caspian Sea should become the starting point for solving most of the region's problems. The adoption of the relevant convention, as well as various sectoral agreements, would lead to a comprehensive regulation of the legal status of the Caspian Sea, the definition of all rights and obligations of the Pre-Caspian states. At the given stage, the sovereign rights of the countries of the Caspian coast remain uncertain, which is not only an obstacle to using the Caspian's natural resources but can also lead to acute economic, political and military conflicts in the region.

Key words: Caspian region, USA, Russia, Iran, Pre-Caspian states, international relations, international legal status.

Постановка проблеми. Проблема міжнародно-правового статусу Каспійського моря вкотре постала після розпаду Радянського Союзу, коли кількість країн, що мають вихід до моря, збільшилася з двох (СРСР та Іран) до п'яти (Росія, Іран, Казахстан, Азербайджан і Туркменістан). Переговорний процес щодо визначення міжнародно-правового статусу Каспію, безсумнівно, є прикладом складного політичного діалогу щонайменше п'яти суб'єктів світової політики, що мають різні підходи до питання про розподіл найбільшої внутрішньоматерикової водойми із зосередженими в її надрах значними запасами нафти та газу. Пошук компромісного варіанту розділу території ускладнювався низкою факторів.

По-перше, Каспійське море за своїм географічним розташуванням, зокрема відсутність прямого зв'язку зі Світовим океаном, не підпадає під норми і стандарти Конвенції ООН з морського права, тому універсальні для міжнародної практики підходи виявилися непридатними.

По-друге, до 1991 р. існувала ціла низка двосторонніх радянсько-іранських угод, що регламентували правила спільного використання моря, але не розглядалося питання використання природних ресурсів.

По-третє, наявність у кожної з учасниць (п'ять держав) переговорного процесу власних інтересів і бачення міжнародно-правового статусу Каспійського моря істотно ускладнювали хід переговорів.

Договори 1921 р. між Росією та Персією і 1940 р. між СРСР та Іраном були поставлені іншими каспійськими державами під сумнів. Після розпаду СРСР Іран і Росія дотримувалися положень цих договорів, виступаючи проти поділу Каспійського моря на національні сектори. Така ситуація не влаштовувала нові прикаспійські держави, підштовхуючи їх на активні дії та співпрацю з країнами Європи, США, Туреччиною та Китаєм, погіршуючи таким чином політичні та економічні відносини з Росією та Іраном. Умовою запобігання ескалації конфлікту може стати досягнення консенсусу щодо визнання правового статусу Каспійського моря, прийнятного для всіх зацікавлених держав.

Аналіз джерел та останні дослідження. Тематика встановлення міжнародно-правового статусу Каспійського моря в 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст., попри її актуальність, недостатньо відображена у працях вітчизняних дослідників. Відносини США та Росії у Каспійському регіоні аналізували О. Брусиловська (Брусиловська, 2007), О. Волович (Волович, 2008), І. Долгов, Б. Зварич (Долгов, Зварич, 2004), Б. Парахонський, Г. Яворська (Парахонський, Яворська, 2016), Дж. Шіхелілі (Шіхелілі, 2019) та ін. автори.

Сучасній геополітиці Кавказу і Каспію, вивченню динаміки складних політичних та економічних процесів у цих регіонах, характеристиці позицій сучасних геополітичних гравців – Російської Федерації, США, Європейського Союзу, Китайської Народної Республіки, Турецької Республіки, Ісламської Республіки Іран – присвячені монографії азербайджанських вчених В. Гусейнової (Гусейнова, 2008) і П. Дарабаді (Дарабаді, 2010).

Американські політологи В. Хейл та Е. Кіле (Hale, Kiele, 1997), М. Еатон (Eaton, 2001), Т. Маркетос (Marketos, 2009), російський історик А. Золов (Золов, 2000) по-різному трактують зовнішню політику США у період «холодної війни» та після її закінчення.

Вивчення і аналіз зовнішньополітичних стратегій США та Росії щодо урегулювання міжнародно-правового статусу Каспійського моря на зламі XX–XXI ст. потребує додаткового вивчення. Залишається недостатньо дослідженим участь Росії у врегулюванні правового статусу Каспійського регіону. Вказані аспекти частково відображені у цьому науковому дослідженні.

Для визначення зовнішньополітичних стратегій Росії та Ірану навколо міжнародно-правового статусу Каспійського моря нами були використані різнопланові документи: Договір між РСФРР та Іраном від 26 лютого 1921 р. (Договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Персией, 1921), Договір про колективну безпеку від 15 травня 1992 р. (Договор о коллективной безопасности, 1992); для дослідження співробітництва між Російською Федерацією та прикаспійськими країнами з питання врегулювання правового статусу Каспійського моря – Заява президентів Росії та Азербайджану про принципи співробітництва на Каспійському морі (Совместное заявление президентов России и Азербайджана о принципах сотрудничества на Каспийском море, 2001), Декларація між Російською Федерацією та Республікою Казахстан про співробітництво на Каспійському морі (Декларация между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о сотрудничестве на Каспийском море, 2000); для аналізу зміни стратегій Казахстану з питань урегулювання правового статусу Каспійського моря – виступ Президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва (Назарбаев, 2002); для дослідження геополітичної стратегії США – Звіт сенатора Комітету з міжнародних справ А. Кренстона «Центральна Азія в перехідний період», 102-й Конгрес, 2-а сесія 1992 р. (Cranston, 1992), виступ Президента США Б. Клінтона з промовою на церемонії підписання Угоди про трубопровід Баку – Джейхан (Clinton, 1999), «Закон про стратегію Шовкового шляху», 106-й Конгрес, 1-а сесія (The Silk Road Strategy Act, 1999), «Енергетичні ресурси Каспійського моря: слухання в Комітеті з міжнародних відносин, Комітеті з міжнародної економічної політики, просування експорту та торгівлі від 12 квітня 2000 р. (Caspian Sea Energy Resource, 2000).

Мета статті – на основі різноманітних джерел і праць дослідників проаналізувати міжнародно-правовий статус Каспійського моря в контексті геополітичних стратегій регіональних (Росія, Іран, Казахстан, Туркменістан, Азербайджан) та нерегіональних (США, Туреччина) держав.

Виклад основного матеріалу. При обґрунтуванні власної позиції щодо статусу Каспійського моря Російська Федерація покликала на норму міжнародного права, що при створенні нових держав статус територій загальною користування не може піддаватися односторонньому перегляду з волі однієї або кількох сторін. РФ, як правонаступниця СРСР, позиціонувала себе учасницею договорів 1921 р. і 1940 р. з Іраном, вважаючи каспійську акваторію закритим морем. Позиція Ірану після 1991 р. була близькою до російської (Волович, 2008, с. 11).

До середини 1990-х років геополітична стратегія Росії не була послідовною. Це підтверджувалося відсутністю рішучих кроків у відповідь на підписання 20 вересня 1994 р. Азербайджаном контракту з великими західними нафтовими компаніями про розробку родовищ Каспійського моря. МЗС РФ направило Генеральній Асамблеї ООН документ із попередженням, що од-

носторонні дії щодо Каспію є незаконними і не будуть визнаватися Росією, однак ці заяви залишилися лише словами. Більше того, російська компанія «Лукойл» стала учасницею цієї угоди. Причиною такого дивного кроку, найімовірніше, була поступка Азербайджану у відповідь на жорстку позицію Росії стосовно секторального розподілу. У будь-якому випадку участь «Лукойлу» в проєкті стала для азербайджанської сторони неофіційним визнанням Росією суверенних прав на республіканський сектор Каспію (Золов, 2000, с. 23).

20 вересня 1994 р. після кількох років активних переговорів у Баку був укладений «Контракт століття» між Азербайджанською Республікою (ДНКАР (SOCAR) – 20%) і групою західних нафтових компаній ((«BP» – 17% (Велика Британія), «Амосо» – 17% (Велика Британія), «Unocal» – 9% (США) та ін.) про розробку трьох азербайджанських морських родовищ Азері – Чираг – Гюнешлі упродовж 30 років. Згідно угоди планувалося видобути 511 млн. т. нафти, з яких 258 млн. т. мали залишитися в Азербайджані. За 7 років після підписання «Контракту», Азербайджан уклав ще 17 нафтових угод, згідно яких на початку 2000 р. у країні працювали понад 130 британських, 110 американських, десятки японських, турецьких і французьких видобувних компаній (Матей, 2020, с. 28).

Практичні кроки Баку з освоєння ресурсів Каспію кардинально змінили вихідну для визначення статусу Каспійського моря ситуацію, що змусило Росію коригувати свою політику, щоб остаточно не втратити вплив на розмежування Каспію та розділ його ресурсів.

У 1995 р. основною вимогою МЗС РФ було визнання ресурсів Каспійського моря об'єктом спільного використання (кондомініуму). Згідно з цією вимогою, будь-які питання про діяльність у Каспійському регіоні повинні були вирішуватися за участю всіх прикаспійських держав. Механізмом реалізації цієї ідеї мала стати регіональна організація співробітництва. Кондомініум передбачав вільне судноплавство, за винятком 10-мильної прибережної зони, створення акціонерної компанії за участі п'яти прикаспійських країн для розвідки та видобутку мінеральних ресурсів моря. Ця програма знайшла підтримку лише в Ірану, оскільки головними завданнями нових держав були забезпечення реальної, а не номінальної незалежності, відстоювання суверенітету, збагачення за рахунок залучення іноземних інвестицій і початку освоєння надр Каспію (Волович, 2008, с. 13).

Для Ісламської Республіки Іран важливим було зберегти за морем закритий статус, щоб не допустити в регіон компанії третіх країн. У той же час Іран підтримував ідею кондомініуму або рівного розподілу Каспійського моря і його ресурсів між п'ятьма прибережними державами. Таку позицію можна пояснити тим, що при секторальному розподілі Каспійського моря Ірану діставалося лише близько 11% акваторії з найменшими запасами нафти і газу, тоді як при компромісному варіанті Тегеран міг отримати 20% території Каспію, посилаючись на чинний до розпаду Радянського Союзу договір з

Персією, укладений у 1921 р. (Договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Персией, 1921).

У травні 1992 р. відбулася Тегеранська спеціальна конференція, основним завданням якої було створення міжнародної організації, покликаної регулювати проблему статусу Каспію. На обговорення було винесено іранський проект договору про організацію співпраці прикаспійських держав у політичній, економічній, енергетичній і військовій сферах. Підсумком конференції стало прийняття спільного комюніке від 7 травня, в якому йшлося про визначення сфер впливу країн у Прикаспії. Крім того, всі прикаспійські держави погодилися на утворення спеціалізованих комітетів, включаючи й комітет з питань правового статусу Каспійського моря (Joint Statement of the Heads of State in Tehran, 1992).

У другій половині 1990-х рр. позиція Ірану істотно змінилася: Тегеран заявив про готовність визнати або принцип встановлення 20-мильного ліміту, або принцип повного розподілу Каспію на національні зони, або принцип надання Ірану 20% всіх доходів від експлуатації каспійських ресурсів (Iran reiterates 20 percent share in Caspian Sea, 2001). При цьому, усвідомлюючи, що новоутворені прикаспійські держави не мають змоги самостійно освоювати морські родовища, Тегеран наполягав на тому, що вони повинні спочатку запросити до участі у цьому процесі інші прибережні держави й тільки після їх відмови залучати компанії третіх країн. При відсутності такого режиму будь-яка прикаспійська держава мала право розпочати розвідку та розробку вуглеводневих ресурсів у будь-якій точці Каспію. Таким чином, Іран, висуваючи як найкращий варіант принцип кондомініуму, не виключав повний розподіл Каспійського моря, але, на відміну від Росії, пропонував інший принцип розподілу дна моря (Roberts, 2001, с. 46).

Трактування позиції Тегерана містилося у виступі міністра закордонних справ Ірану Камала Харразі: «Наша основна позиція була і залишається такою: скасувати всі поділи прибережного водного простору. Каспійське море є загальним надбанням всіх прибережних держав, і всі прибережні держави могли б використовувати природні ресурси Каспію на основі рівноправного кондомініуму. Проте, щоб полегшити наш шлях до порозуміння, ми готові піти на переговори про юридичний режим, заснований на розділі моря на сектори. Ми повинні створити такі умови, щоб майбутні покоління могли користуватися ресурсами моря для свого економічного розвитку» (Харразі, 2005, с. 68).

Однак для такого поділу території та природних ресурсів Каспійського моря іранська сторона запропонувала використовувати такі принципи:

- 1) одногосподності при прийнятті будь-яких рішень;
- 2) рівних прав прибережних держав у всіх питаннях – від суверенітету до використання морських ресурсів, ресурсів дна і надр моря;
- 3) єдиного юридичного режиму, що поширюється на все море;

- 4) заборони подвійного режиму;
- 5) безперешкодного і недискримінаційного проходу суден;
- 6) перетворення Каспійського моря в демілітаризовану зону;
- 7) охорони навколишнього середовища Каспійського моря та прийняття відповідних заходів;
- 8) відповідальності по відношенню до Каспійського моря, який не обмежується тимчасовими рамками (Харрази, 2005, с. 69–72).

Таким чином, позиція Ірану істотно відрізнялася від позиції Російської Федерації щодо врегулювання питань, які визначали статус Каспійського моря. Іранське керівництво не вважало легітимними двосторонні угоди Росії з Азербайджаном і Казахстаном та наголошувало на необхідності встановлення такого правового режиму Каспійського моря, при якому всі прикаспійські країни мали б рівні права на використання ресурсів.

Для держав, що утворилися внаслідок розпаду СРСР у 1991 р. і стали претендувати на вуглеводневі ресурси Каспійського моря, більш вигідним був варіант, який дозволяв встановити контроль над родовищами нафти і газу та здійснювати освоєння ресурсного потенціалу Каспію. Планувався розподіл моря на частини, пропорційні протяжності берегової лінії. Згідно з цим принципом, Іран мав отримати 0,9 млрд. т. умовного вуглеводню, Туркменістан – 1,5 млрд. т., Росія – 2 млрд. т., Азербайджан – 4 млрд. т., а Казахстан – 4,5 млрд. т. **Даний підхід не влаштовував ані Росію, ані Іран, насамперед, з геополітичних причин** (Брусиловська, 2007, с. 116).

У першій половині 1990-х рр. керівництво Туркменістану розглядало Каспій як внутрішнє озеро, до якого не можуть бути застосовані категорії та принципи міжнародного морського права і розподіл на національні сектори. У другій половині десятиліття Ашхабад виступив за т. зв. секторальний розділ Каспійського моря, що засвідчено в інтерв'ю Президента Туркменістану Сапармурата Ніязова: «До 1991 р. режим Каспію визначався договорами між Радянським Союзом та Іраном, море було поділено між цими країнами. Зміна геополітичної ситуації зумовила нове співвідношення інтересів у Прикаспійському регіоні та необхідність вироблення нових підходів до визначення статусу Каспію. Більшість прикаспійських країн сьогодні дотримуються секторального варіанту розподілу Каспію. Туркменістан влаштовує і такий принцип розподілу. Однак у зв'язку з практичними кроками, зробленими прикаспійськими державами та пов'язаними з розробкою вуглеводневих ресурсів, цей принцип втратив своє значення. Головне для нас в обох випадках, щоб в повному обсязі були враховані інтереси всіх прибережних держав, щоб співпраця на Каспії будувалась на основі взаємоповаги, рівноправності та взаємної вигоди. Каспій повинен бути морем згоди, а його багатства – надбанням всіх прибережних держав» (Ніязов, 1998).

Думку Туркменістану щодо розподілу Каспійського моря можна назвати суперечливою. З одного боку, упродовж 1990-х – 2000-х рр. офіційні

представники Туркменістану кілька разів заявляли, що вони не проти запропонованого Іраном принципу розділу по 20%, з іншого – нерідко висловлювали думку про необхідність «широтного» розподілу. У заявах 2000-х рр. керівництво Туркменістану визнає можливість розподілу Каспію за принципом серединної лінії.

На відміну від Туркменістану, керівництво Азербайджану тривалий час виступало за принцип розподілу моря по серединній лінії. У прийнятій у 1995 р. Конституції Азербайджану йдеться про право держави на належний йому сектор Каспійського моря і повітряний простір над ним (ст. 11) (Конституция Азербайджанской Республики, 1995).

Азербайджан наполягав на визначенні Каспію як внутрішнього озера, що ділиться на відповідні сектори по серединній лінії. Цю позицію Азербайджан підтвердив у ході переговорів у Казахстані 15-16 травня 1996 р. на міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій проблемі правового статусу Каспійського моря. На цій конференції Росія знову запропонувала встановити на Каспії кондомініум і розглядати море як загальне надбання п'яти прибережних держав і відповідно недопущення будь-яких односторонніх дій з присвоєння його просторів, а також ресурсів без згоди інших (Marketos, 2009). У цьому питанні Росію підтримав Іран. Така позиція дозволяла Росії претендувати на нафту та газ, що знаходилися поза межами її сектора, у центральній частині Каспію, що, звісно, могло б збільшити російську «частку» на кілька сотень мільйонів тон умовного палива. Але головне полягало в іншому: визнання частини Каспію власністю дало б як Росії, так і Ірану, право вирішального голосу при обговоренні всіх питань, пов'язаних з освоєнням природних ресурсів. А це призвело б до серйозних труднощів при створенні міжнародних консорціумів для розробки каспійської нафти.

Однак, на початку 2000-х рр. позиція Азербайджану зазнала змін, що відбулося у Спільній заяві Російської Федерації та Азербайджанської Республіки про принципи співробітництва на Каспійському морі, підписаній президентами країн в Баку 9 січня 2001 р. У документі пропонувалося «на першому етапі розмежувати дно Каспійського моря між суміжними і протилежними державами на сектори (зони) на основі методу серединної лінії, проведеної з урахуванням рівновіддалених точок і модифікованої за домовленістю сторін» (Совместное заявление президентов России и Азербайджана о принципах сотрудничества на Каспийском море от 9 января 2001 г., 2001). Крім того, «сторони погодилися, що за кожною з прибережних держав в утвореному у результаті такого розділу секторі будуть визнаватися виняткові права щодо мінеральних ресурсів та іншої правомірної господарсько-економічної діяльності на дні» (Совместное заявление президентов России и Азербайджана о принципах сотрудничества на Каспийском море от 9 января 2001 г., 2001).

Слід відзначити, що якщо Азербайджан під час розподілу моря на національні сектори мав на увазі їх як частини суверенної території прибереж-

них держав, то Росія наполягала на встановленні на дні Каспійського моря не територіальної, а ресурсної юрисдикції. В цілому ж позиція Азербайджану у вирішенні питання про статус Каспію має багато спільного з принципами, запропонованими Російською Федерацією.

У результаті переговорів 9 січня 2001 р. президенти Азербайджану Гейдар Алієв і Росії Володимир Путін, підписали спільну угоду про статус Каспію і Бакинську декларацію з питань політичного співробітництва. Сторони погодилися, що за кожною з прибережних держав, в утвореному у результаті розподілу секторі будуть визнаватися виняткові права щодо мінеральних ресурсів (Декларация между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о сотрудничестве на Каспийском море, 2000).

29 листопада 2001 р. між Казахстаном і Азербайджаном було підписано угоду про розмежування дна Каспійського моря. Ця угода підтвердила секторальний розподіл Каспію. Аналогічна угода була підписана між Російською Федерацією і Казахстаном. В ній говорилося про поділ північної частини Каспію на російський і казахстанський сектори (Eaton, 2001, с. 102). Нині між країнами північного узбережжя укладені договори та угоди з питання делімітації Каспійського моря.

Аналізуючи зміну поглядів політичного керівництва Казахстану на проблему статусу Каспійського моря, відзначимо, що спочатку воно дотримувалося того принципу, що Каспійське море – це озеро і його необхідно чітко розділити на національні сектори. Тривалий процес переговорів і непоступливість прикаспійських держав призвели до того, що в 1995 р. Казахстан виступив за компромісний варіант. Як підкреслив Президент Нурсултан Назарбаєв, Казахстан зайняв «проміжну позицію, пропонуючи секторальний підхід щодо дна і надр та принципи загального користування для судноплавства, рибальства, повітряного простору, співпраці в галузі охорони навколишнього середовища» (Назарбаєв, 2002).

Відсутність правового врегулювання взаємовідносин прикаспійських держав та їхні претензії на вуглеводневі ресурси Каспійського моря стали причиною політичних суперечок прикаспійських держав, а також активізували політику нерегіональних країн, зацікавлених у перерозподілі сфер впливу у регіоні в найбільш вигідному для себе світлі (Дарабади, 2010, с. 89). З геополітичної, економічної точки зору «каспійське питання» викликало інтерес у правлячих еліт США та Туреччини, які співпрацювали у заданому напрямку, а також у країн Європейського Союзу. Пізніше до Каспійського регіону підвищений інтерес стало проявляти керівництво Китайської Народної Республіки. Серед ключових причин такої зацікавленості були не лише значні запаси вуглеводневої сировини на шельфі Каспійського моря, але й вигідне геополітичне положення регіону (Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года (с изменениями, внесенными Протоколом о внесении изменений в Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, подписанным 10 декабря 2010 года), 2010).

У 1997 р. президент США Білл Клінтон заявив про те, що Каспійський регіон відтепер входив у сферу американських національних інтересів. Однак, США не мали серйозних економічних причин для розвитку співробітництва з країнами Каспійського регіону, та їхнє втручання у справи прикаспійських держав обумовлювалося виключно політичними і геостратегічними інтересами. По-перше, підтримка діючих урядів Азербайджану і Туркменістану призупиняла можливе поширення ісламського фундаменталізму з території Ірану. По-друге, розвиток енергетичних секторів цих країн створював альтернативні варіанти освоєння енергетичної сировини Близького Сходу. По-третє, поширення впливу на регіон безпосередньо послаблювало Росію та Китай як основних зовнішньополітичних «супротивників» США (Золов, 2000, с. 62).

Проникненню державних структур США та американського капіталу у Каспійський регіон сприяло також визнання Азербайджаном, Казахстаном і Туркменістаном тієї обставини, що при наявному оточенні (маються на увазі Росія та Іран), тільки міцні відносини зі США створювали можливість досягнення стабільності та звільнення з-під впливу своїх більш сильних сусідів. З урахуванням розробки родовищ нафти і газу, які отримали імпульс наприкінці 1990-х рр., США докладали зусиль щодо надання підтримки нафтогазовим американським і європейським компаніям, які здійснювали свою діяльність на територіях Азербайджану, Казахстану і Туркменістану (The Silk Road Strategy Act 106th Congress, 1st Session, 1999).

У 90-х рр. XX - на початку XXI ст. вплив США на Каспійський регіон здійснювався через економічне та політичне співробітництво Вашингтона з урядами Азербайджану і Туркменістану. Разом із Туреччиною та Грузією Азербайджан перетворився на надійного «провідника інтересів» і малого партнера США: Азербайджан уклав зі США і НАТО низку угод щодо безпеки, таких як «Партнерство заради миру» (1994 р.) та «The Caspian Guard Program» (2004 р.). США вклали чимало коштів у розвиток інфраструктури Азербайджану: більше 1,3 млрд доларів було витрачено на будівництво доріг, розвиток медицини, економіки та освіти (Парахонський, Яворська, 2016, с. 32). Також американські компанії були залучені до розвитку енергетичного та телекомунікаційного сектору країни.

З 1998 р. після підписання 15 пакетів документів про співпрацю Туркменістан також став партнером США (Долгов, Зварич, 2004, с. 62). Однак, фінансові вливання США в економіку Туркменістану були незначними, причиною тому було невідгідне географічне положення цієї країни, що ускладнювало самостійний видобуток сировини. Таким чином, Туркменістан залишився економічно залежним від Росії: експорт туркменського газу здійснювався через російські газопроводи. Проте Туркменістан поступово долав цю залежність: як приклад можна навести будівництво газопроводу між Туркменістаном і Китаєм у 2009 р. (Долгов, Зварич, 2004, с. 63).

Відображенням значущості Каспійського регіону для США стала досить активна розробка теми різними науковими центрами, які здійснюва-

ли вивчення та моніторинг ситуації у прибережних державах Каспію. Слід виділити Фонд спадщини, «Ренд Корпорейшн», Центр національної безпеки Хадсоновського інституту (Вашингтон), Інститут національної стратегії Університету національної оборони, Раду національної безпеки (Білий дім), Раду національної оборони (Пентагон), Центр з міжнародної безпеки і контролю над роззброєнням (Стенфордський університет), Центр політичної безпеки (Вашингтон) тощо (Caspian Sea Energy Resource, 2000). Завдання проникнення США в Каспійський регіон досить докладно проаналізовані як у державних документах, які розроблялися американською адміністрацією, так і в політологічних дослідженнях, проведених у прикаспійських державах (Золов, 2000, с. 59). Виходячи зі Звіту сенатора Комітету з міжнародних справ А. Кренстона «Центральна Азія у перехідний період», який був заслуханий на другій сесії 102-го з'їзду Сенату США (Вашингтон, округ Колумбія), можна зробити висновок, що серед завдань американської політики на першому місці стояло послаблення Росії, на другому – пошук альтернативи іранській нафті для США (Cranston, 1992). Підвищена увага американської адміністрації до проблем регіону, стурбованість його майбутнім створювали умови для подальшого розвитку багатостороннього переговорного процесу між прикаспійськими державами та США, у тому числі і з питання міжнародно-правового статусу Каспійського моря (Hale, Kiele, 1997, p. 85).

Упродовж 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. США підтримували зовнішньополітичний курс нових прикаспійських держав на розвиток відносин із західними країнами і послаблення їх залежності від Росії. Крім цього, американська адміністрація прагнула використати невизначеність міжнародно-правового статусу Каспійського моря для вибудовування відносин (у тому числі й енергетичних) з новими державами регіону з метою створення залежності останніх від США (Clinton, 1999). Крім цього, США були зацікавлені у виробленні прикаспійськими державами консолідованої позиції з питання міжнародно-правового статусу Каспійського моря (Шіхелілі, 2019, с. 93). Політика Росії в Каспійському регіоні навпаки була спрямована на посилення власного впливу, а також на недопущення зміцнення позицій США.

Каспійський регіон у досліджуваній період представляв і продовжує представляти інтерес для Росії ще й з точки зору забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку та безпеки в прикаспійських суб'єктах РФ і в цілому на південному напрямку. Відтак проблема Каспійського регіону знайшла відображення в Концепції зовнішньої політики РФ, затвердженій у лютому 2013 р. (Шіхелілі, 2019, с. 100).

Висновки. На зламі XX-XXI ст. однією з важливих проблем Каспійського регіону залишалася відсутність визнаного всіма регіональними державами міжнародно-правового статусу Каспійського моря. Її не вирішеність позначалася на питаннях регіональної стабільності, а також на реалізації енергетичних проєктів, у яких були зацікавлені як прикаспійські держави, так і зовнішні гео-

політичні гравці. Вирішити проблему міжнародно-правового статусу Каспію вдалося трьом державам – Азербайджану, Казахстану та Росії, які в 2003 р. досягли домовленості щодо північної частини Каспійського моря. Цьому передували двосторонні переговори між Росією і Казахстаном, Казахстаном і Азербайджаном, Росією і Азербайджаном. Тристоронні домовленості стали проривом у визначенні міжнародно-правового статусу Каспійського моря, дозволивши вирішити дану проблему для Півночі Каспію. При цьому всі три країни дотримувалися принципу «дно ділимо – вода загальна», що не передбачало розподілу Каспію на сектори з державними кордонами.

Значення вуглеводневих ресурсів країн Каспійського регіону, зокрема Азербайджану та Казахстану, з точки зору енергетичної безпеки, полягало не стільки в їхніх обсягах, скільки в тому, що вони забезпечували диверсифікацію пропозиції на світовому енергетичному ринку і надходили з країн зі сприятливим інвестиційним режимом, готових і охочих експортувати їх у різних напрямках. Однак найважливішим було те, що каспійські енергоресурси стали фактором, який дозволяв США та деяким іншим державам використовувати енергетичну геополітику як елемент масштабної євразійської геополітики в боротьбі за вплив у регіоні.

Аналізуючи підсумки багаторічного процесу вироблення міжнародно-правового статусу Каспійського моря і динаміку зміни позиції Росії з даного питання, важливо відзначити, що існувала ціла низка факторів, які не сприяли успішній реалізації початкової позиції (глибока соціально-економічна криза 1990-х років, відсутність розуміння ролі та місця Росії в міжнародній політиці, підтримка російської політики з боку Ірану). Саме тому російська позиція на кожному етапі своєї еволюції (від кондомініуму до фактичного визнання секторального поділу) представляла собою лише спробу відповіді на дії більш активних сусідів, які весь час мали серйозну політичну, економічну підтримку західних країн, перш за все, США.

Список використаних джерел і літератури:

- Брусиловська, О. І.** (2007). *Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни*. Одеса: Астропринт, 349 с.
- Волович, О.** (2008). Політика Росії, Туреччини, США і ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні: взаємодія і суперництво. *Чорноморська безпека*, 1 (7), 11–14.
- Гусейнова, В. А.** (ред.). (2008). *Южный Кавказ: тенденции и проблемы развития (1992 – 2008 гг.)*. Москва, 392 с.
- Дарабади, П.** (2010). *Кавказ и Каспий в мировой истории и геополитике XXI века: монография*. Москва: Весь мир, 216 с.
- Декларация между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о сотрудничестве на Каспийском море* (2000). Астана. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034962 (дата звернення: 15.09.2021).
- Договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Персией*. (1921). Тегеран. URL: <http://istmat.info/node/46893> (дата звернення: 30.07.2021).

Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года (с изменениями, внесенными Протоколом о внесении изменений в Договор о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, подписанным 10 декабря 2010 года) (2010). URL: https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/ (дата звернення: 13.09.2021).

Долгов І. & Зварич Б. (2004). «Передова країна» у пошуку своєї ідентичності. *Політика і час*. №7/8, 61–64.

Золов, А. В. (2000). *США: борьба за мировое лидерство (к истории американской внешней политики XX в.)*. Калининград: Калининградский гос. ун-т, 100 с.

Конституция Азербайджанской Республики (1995). URL: <http://www.legalacts.az/ru/document/271/41123> (дата звернення: 15.09.2021).

Матей, Ю. Ф. (2020). Значення «Контракту століття» 1994 року для політики західних держав у Каспійському регіоні. *Світовий розвиток науки та техніки: матеріали LVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. (сс. 27–31). Запоріжжя.

Назарбаєв, Н. (2002). Как нам поделить Каспий. *Известия: деловая газета*. 03.10.2002. URL: <https://iz.ru/news/267931> (дата звернення: 07.09.2021).

Ниязов, С. (1998). Туркменистан встречает XXI век с надеждой и верой в себя и в человечество. *Независимая газета*. 20 июня. URL: <https://iq.hse.ru/news/177802567.html> (дата звернення: 16.09.2021).

Парахонський, Б. О. & Яворська, Г. М. (2016). *Системна криза міжнародної безпеки: близькосхідно-чорноморський простір*. Київ: НІСД, 52 с.

Совместное заявление президентов России и Азербайджана о принципах сотрудничества на Каспийском море от 9 января 2001 г. (2001). Баку. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/3262/print> (дата звернення: 05.09.2021).

Фадеев, А. В. (1960). *Россия и Кавказ первой трети XIX в.* Москва: Издательство Академии наук СССР, 398 с.

Харрази, К. (2005). Перспективный взгляд на энергетические режимы. *Аму-Дарья. Иранский журнал по изучению Центральной Азии и Кавказа*, 17, 66–72.

Шіхелілі, Дж. (2019). До питання співвідношення регіональної енергетичної політики Росії та США у Каспійському регіоні. *Політичне життя*, (1), 91–102.

Юзефович, Т. (1869). *Договоры России с Востоком. Политические и торговые*. Санкт-Петербург: Тип. О.И. Бакста, 326 с. URL: <https://runivers.ru/upload/iblock/127/uzefovich.pdf> (дата звернення: 13.08.2021).

Clinton, W. J. (1999). *President Delivers Remarks at the Signing Ceremony for the Baku-Ceyhan Pipeline Agreement. US Department of State Dispatch*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-signing-ceremony-for-the-baku-ceyhan-and-trans-caspian-gas-pipeline-agreements> (дата звернення: 15.09.2021).

Cranston, A. (1992). *Central Asia in Transition: a Report to Committee on Foreign Relations United States Senate*. 102d Congress, 2d Session. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office.

Eaton, M. (2001). Major Trends in Military Expenditure and Arms Acquisitions by the States of the Caspian Region. *The Security of the Caspian Sea Region*. Oxford University Press, 83–116. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/ files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin05.pdf> (дата звернення: 05.09.2021).

Hale, W., Kiele, E. (1997). *Cold War: Security and Democracy in Africa and Asia*. New-York: Tauris Academic Studies, 82–98.

Iran Reiterates 20 Percent Share in Caspian Sea (2001). *Payvand Iran News*. March 5. URL: <http://www.payvand.com/news/01/mar/1026.html> (дата звернення: 19.09.2021).

Joint Statement of the Heads of State in Tehran (1992). Tehran. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ArmeniaAzerbaijanIran_JointStatementHeadsofState1992.pdf (дата звернення: 16.09.2021).

Marketos, Th. (2009). Eastern Caspian Sea Energy Geopolitics: A Litmus Test for the U.S. – Russia – China Struggle for the Geostrategic Control of Eurasia. *Caucasian Review of International Affairs*. Vol. 3(1). URL: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA219451195&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=18656773&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon~871798fb> (дата звернення: 08.09.2021).

Roberts, J. (2001). *Energy Reserves, Pipeline Routes and the Legal Regime in the Caspian Sea*. SIPRI, Oxford University Press, 33–68. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin03.pdf> (дата звернення: 06.09.2021).

The Caspian Sea Energy Resource (2000). Hearing before the Committee on Foreign Relations, Subcommittee on International Economic Policy, Export and Trade Promotion, April 12, 2000. Washington, D.C. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-112SPRT77221/html/CPRT-112SPRT77221.html> (дата звернення: 16.09.2021).

The Silk Road Strategy Act. 106th Congress, 1st Session. (1999). Washington, DC. URL: <https://www.congress.gov/congressional-report/106th-congress/senate-report/45/> (дата звернення: 16.09.2021).

References:

Brusilovska, O.I. (2007). *Postkomunistichna Skhidna Evropa: zovnishni vplyvi, vnutrishni zmini* [Post-communist Eastern Europe: long-lasting waters, internal changes]. Odesa: Astroprint, 349 s. [in Ukrainian].

Volovich, O. (2008). Polityka Rosiyi, Turechchyny, SSHA i YES v Chornomors'ko-Kaspijs'komu rehioni: vzayemodiya i supernytstvo [Politics of Russia, Turkey, USA and CS in the Black Sea-Caspian region: interaction and supernaturalism]. *Chornomorska bezpeka*, 1 (7), 11–14. [in Ukrainian].

Huseinova, V. A. (Ed.). (2008). *Yuzhnyii Kavkaz: tendentsyy y problemy razvytyia (1992 – 2008 hh.)* [South Caucasus: trends and problems of development (1992-2008)]. Moskva, 392 s. [in Russian].

Darabady, P. (2010). *Kavkaz y Kaspyi v myrovoi ystoriy y heopolytyke XXI veka: monohrafiya* [The Caucasus and the Caspian Sea in World History and Geopolitics of the XXI Century: Monograph]. Moskva: Ves myr, 216 s. [in Russian].

Deklaratsiya mezhdru Rossiiskoi Federatsiyei i Respublikoi Kazakhstan o sotrudnichestve na Kaspiiskom more [Declaration between the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan on cooperation in the Caspian Sea]. (2000). Astana. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034962 [in Russian].

Dogovor mezhdru Rossiyskoy Sotsialisticheskoy Federativnoy Sovetskoy Respublikoy i Persiy [Treaty between the Russian Socialist Federative Soviet Republic and Persia]. (1921). Teheran. Retrieved from <http://istmat.info/node/46893> [in Russian].

Dohovor o kolektyvnoi bezopasnosti ot 15 maia 1992 hoda (s yzmeneniyamy, vnesennymy Protokolom o vnesenyy yzmeneniy v Dohovor o kolektyvnoi bezopasnosti ot 15 maia 1992 hoda, podpysannym 10 dekabria 2010 hoda) [Collective Security Treaty of May 15, 1992 (as amended by the Protocol amending the Collective Security Treaty of May 15, 1992, signed on December 10, 2010)] (2010). Moskva. Retrieved from https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/ [in Russian].

Dolgov, I. & Zvarich, B. (2004). «Peredova krayina» u poshuku svoeyei identichnosti [“The leading land” has a joke of its own identity]. *Politika i chas*. №7/8, 61–64. [in Ukrainian].

Zolov, A.B. (2000). *SShA: borba za mirovye liderstvo (k istorii amerikanskoj vneshney politiki XX v.)* [USA: Struggle for World Leadership (on the History of American Foreign Policy of the 20th Century)]. Kaliningrad: Kaliningradskiy gos. un-t, 100 s. [in Russian].

Konstitutsiya Azerbaidzhanskoi Respubliki (1995) [Constitution of the Republic of Azerbaijan]. (1995). Retrieved from <http://www.legalacts.az/ru/document/271/41123> [in Russian].

Matey, Yu. F. (2020). Znachennya «Kontraktu stolittya» 1994 roku dlya politiki zakhidnih derzhav u Kaspiyskomu regioni [Significance of the 1994 “Contract of Capital” for the politics of the foreign powers in the Caspian region]. *Svitoviy rozvitok nauki ta tekhniki*. (pp. 27–31). Zaporizhzhya [in Ukrainian].

Nazarbayev, N. (2002). Kak nam podelit' Kaspii [How do we divide the Caspian]. *Izvestiya: delovaya gazeta – Izvestia: business newspaper*. 03.10.2002. Retrieved from <https://iz.ru/news/267931> [in Russian].

Niyazov, S. (1998). Turkmenistan vstrechaet XXI vek s nadezhdoi i veroi v sebia i v chelovechestvo [Turkmenistan meets the XXI century with hope and faith in itself and in humanity]. *Nezavisimaya gazeta – Independent newspaper*. 20 iyunya. Retrieved from <https://iq.hse.ru/news/177802567.html> [in Russian].

Parakhonskiy, B. O. & Yavorska, G. M. (2016). *Sistemna kriza mizhnarodnoyi bezpeki: blizkoskhidno-chornomorskiy prostir* [Systemic crisis of international security: near-field-Chornomorsky space]. Kyiv: NISD, 52 s. [in Ukrainian].

Sovmestnoye zayavleniye prezidentov Rossii i Azerbaidzhana o printsipakh sotrudnichestva na Kaspiiskom more ot 9 yanvaria 2001 h. [Joint statement of the presidents of Russia and Azerbaijan on the principles of cooperation in the Caspian Sea dated January 9, 2001] (2001). Baku. Retrieved from <http://www.kremlin.ru/supplement/3262/print> [in Russian].

Fadeev, A.V. (1960). *Rossiya i Kavkaz pervoy treti XIX v* [Russia and the Caucasus in the first third of the 19th century]. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 398 s. [in Russian].

Kharrazi, K. (2005). Perspektivnyi vzglyad na energeticheskiye rezhimy [A perspective view of energy regimes]. *Amu-Dar'ya. Iranskii zhurnal po izucheniyu Tsentral'noi Azii i Kavkaza – Amu-Darya. Iranian Journal of Central Asian and Caucasus Studies*, 17, 66–72. [in Russian].

Shikhelili, Dzh. (2019). Do pytannia spivvidnoshennia rehionalnoi enerhetychnoi polityky Rosii ta SShA u Kaspiiskomu rehioni [On the question of the relationship between the regional energy policy of Russia and the United States in the Caspian region]. *Politychne zhyttia – Political life*, 1, 91–102. [in Ukrainian].

Yuzefovich, T. (1869). *Dogovory Rossii s Vostokom. Politicheskie i torgovyie* [Treaties between Russia and the East. Political and trade]. Sankt-Petersburg: Tip. O.I. Baksta, 326 s. Retrieved from <https://runivers.ru/upload/iblock/127/uzefovich.pdf> [in Russian].

Clinton, W. J. (1999). *President Delivers Remarks at the Signing Ceremony for the Baku-Ceyhan Pipeline Agreement. US Department of State Dispatch*. Retrieved from <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-signing-ceremony-for-the-baku-ceyhan-and-trans-caspian-gas-pipeline-agreements> [in English].

Cranston A. (1992). *Central Asia in Transition: a Report to Committee on Foreign Relations United States Senate*. 102d Congress, 2d Session. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office [in English].

Eaton, M. (2001). Major Trends in Military Expenditure and Arms Acquisitions by the States of the Caspian Region. *The Security of the Caspian Sea Region*. Oxford University Press,

83–116. Retrieved from <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin05.pdf> [in English].

Hale, W. & Kiele, E. (1997). *Cold War: Security and Democracy in Africa and Asia*. New-York: Tauris Academic Studies, 82–98 [in English].

Iran Reiterates 20 Percent Share in Caspian Sea (2001). *Payvand Iran News*. March 5. Retrieved from <http://www.payvand.com/news/01/mar/1026.html> [in English].

Joint Statement of the Heads of State in Tehran (1992). Tehran. Retrieved from https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ArmeniaAzerbaijanIran_JointStatementHeadsofState1992.pdf [in English].

Marketos, Th. (2009). Eastern Caspian Sea Energy Geopolitics: A Litmus Test for the U.S. – Russia – China Struggle for the Geostrategic Control of Eurasia. *Caucasian Review of International Affairs*. Vol. 3(1). Retrieved from <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA219451195&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=18656773&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon~871798fb> [in English].

Roberts, J. (2001). *Energy Reserves, Pipeline Routes and the Legal Regime in the Caspian Sea*. SIPRI, Oxford University Press. P. 33–68. Retrieved from <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/books/SIPRI01Chufrin/SIPRI01Chufrin03.pdf> [in English].

The Caspian Sea Energy Resource (2000). Hearing before the Committee on Foreign Relations, Subcommittee on International Economic Policy, Export and Trade Promotion, April 12, 2000. Washington, D.C. Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-112SPRT77221/html/CPRT-112SPRT77221.html> [in English].

The Silk Road Strategy Act 106th Congress, 1st Session. (1999). Washington, DC. Retrieved from <https://www.congress.gov/congressional-report/106th-congress/senate-report/45/> [in English].

Отримано: 22.09.2021